

Ege Bölgesi Halk İlaçları
Folk Remedies of Aegean Region

Mekin TANKER*

İkbal SUCU**

GİRİŞ

İlk çağlardan başlayarak herşeyin insanların gereksinimlerinden doğduğu düşünülecek olursa, halk ilaçlarında tarihin çok eskidevirlere kadar beri kullanılageldiği fikri yanlış olmaz. Bu ilaçlara duyulan gereksinimler günümüze kadar ulaşmıştır.

Günümüzde bazı gelenek ve göreneklerin hala sürgelmesi ülkemizde tıbbi folklorun yerleşip yayılmasına etken olmuştur. Bugün tıbbın geliştiğini, eski halk ilaçlarının kullanılmasının azaldığını düşünsek bile, gelenek ve göreneklere bağlı kimseler, tecrübeli yaşlılardan ve aktarlardan yararlanmaya devam etmektedirler. Bilimsel hekimlik, tıbbi folklorun en ileri aşamasında ortaya çıkmış, bu gelişirken tıp folkloru da gelişmiştir(1). Bu nedenle halk bilgileri her geçen gün unutulmayıp aksine daha yenileri ilave edilmiştir. Böylece hekimle temas geçme zorluğu ile karşılaşan halk kendi bilgilerini uygulamıştır. Nitekim Anadolu'da birçok hastalıkların halk ilaçları ile tedavi olduğu görülmektedir.

Batılı devletlerin XIX.yüzyıldan beri folklor alanında yapmakta oldukları geniş çalışmalar yanında, ülkemizde bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar o kadar fazla değildir. Halbuki folklor çalışma alanı en geniş olan bilimlerdenidir(2). Folklor bilindiği gibi halk bilgisi demektir (3). Halkın olanakları bulunmadığı durumlarda ve bazı

Redaksiyona verildiği tarih: 13 Haziran 1983

* Farmakognozi Anabilim Dalı, Eczacılık Fakültesi, Ankara Üniversitesi.

** Eczacılık Tarihi ve Deontoloji, Eczacılık Fakültesi, Gazi Üniversitesi.

nedenlerle hekime gidemeyince veya istemeyince kendini koruma ve hastalıklarını iyileştirme amacıyla uyguladığı bütün yöntem ve eylemlere "*Halk Hekimliği*" denir (3, 4). Bu çalışmamızda Ege Bölgesinde tedavide kullanılan halk ilaçlarını, halkla ilişki kurmak suretiyle saptamaya, halk hekimliğinin günümüzde ülkemiz için hangi ölçülerde yaşamakta olduğunu göstermeye çalıştık.

MATERYAL ve YÖNTEM

Çalışmamızın materyalini halktan topladığımız bilgiler oluşturmaktadır. Ağızdan ağıza geçen bilgiler, bütün tarihsel araştırmalarda kaynak görevini sürdürülmüştür. Nitekim ağızdan ağıza bilgi intikalinin, hekimliğin günümüze kadar ulaşmasında önemli etkisinin olduğu bilinmektedir (2, 5, 6). Bu nedenle halk arasında tedaviler ustadan çırağa, babadan oğula geçmek suretiyle günümüze kadar uygulanmışlardır (7).

Araştırmamızda Ege Bölgesinin çeşitli yörelerindeki yaşlılardan ve kırsal alanda yaşayan yörüklerden halk ilaçları bilgisini toplamaya çalıştık. Bu amaçla bölgedeki yaşlı ve tecrübeli kişilerle, tanıdık, hatırı sayılır kimseler aracılığı ile, bazen de bir sohbet havası içinde konuşarak, az soru sorup güvenlerini kazanmaya çalışarak görüştük. Sohbetler sırasında drogların halk arasında ve ticaretteki adlarını, hangi hastalıklar için ne şekilde kullanıldığını, yapılan tedavileri saptadık ve aldığımız cevaplara göre değerlendirmeye tabii tuttuk.

I- Ege Bölgesinden Derlenen Halk İlaçlarının İncelenmesi

Araştırmamızda, Afyon-Sandıklı, Denizli-Çardak-Çal, Uşak, Aydm-Nazilli-Bozdoğan, Muğla-Milas-Güllük, Manisa-Turgutlu-Akhisar-Gördes, İzmir-Ödemiş Tire-Bergama-Kımk-Poyracık yörelerinde ve kırsal alanda yaşayan yörüklerden 425 tane halk ilacı derlenmiştir. 425 ilacı bir yayında vermek mümkün olmadığından bu makalede hastalıklara göre birkaç örnek seçilerek sunulmuştur.

1- Ağrı Kesici Olarak Kullanılan Halk İlaçları

1.1. Bir miktar toz edilmiş baldıran otu, yumurta sarısı ile karıştırılarak ağrıyan başa sarılır.

1.2. İki veya üç adet haşhaş başı suda kaynatılır, bir çay bardağı içilir.

1.3. Diş ağrılarında, mercimek büyüklüğündeki afyon diş çürüğüne konur, üzerine balmumu yapıştırılır.

1.4. Kulak ağrısı için, sarımsak dövülüp zeytinyağ ile kavrulur, süzülür, çıkan yağ kulağa damlatılır.

1.5. Hardal tohumu ısıtılarak lapası, hazırlanır lapa tülbent arasında ağrıyan yere yakı gibi bağlanır.

2- Barsak Parazitlerine Karşı Kullanılan Halk İlaçları

2.1. Aç karına 100g kabak çekirdeği içi ve üzerine sarımsaklı yoğurt yenir.

2.2. Pelin otu ve defne yaprağı beraber kaynatılır ve sabahları aç karına bir bardak içilir veya taze pelin otu avuç içinde yuvarlanarak yutulur.

2.3. Tere tohumu dövülerek toz edilir ve aç karına suyla alınır.

3- Böbrek ve Boşaltım Organları Hastalıkları İçin Kullanılan Halk İlaçları

3.1. Bakla çiçeği kaynatılarak suyu böbrek kum ve taşlarını düşürücü olarak içilir.

3.2. Tavuk taşığının zarı soyulur, kurutulur, dövülerek toz edilir ve toz su ile beraber taş düşürücü olarak alınır.

3.3. Siyah turp rendelenir, suyu sıkılarak aç karına içilir.

4- Cilt Hastalıkları İçin Kullanılan Halk İlaçları

4.1. Allerji için, yabancı arıların yuvaları su içinde eritilerek içilir.

4.2. Zedelenmiş ve moraran yere patates dövülerek sarılır.

4.3. Mor sümbülün soğan kısmı dövülerek sütte pişirilir, elde edilen merhem çıban ve yara üzerine sürülür.

4.4. Yarım kilo yeşil mercimek hafif kavrulur, dövülerek toz edilir ve sabahları aç karına bir tatlı kaşığı alınır.

4.5. Yumurta sarısı kömür kıvamına kadar kavrulur ve bir miktar zeytinyağ ile karıştırılarak ağır yanıklara sürülür.

5- Göz Hastalıkları İçin Kullanılan Halk İlaçları

5.1. Göz ağrısı ve kanlanması için, asma dalı kesilir, akan suyu bir şişede biriktirilir ve göze 3 damla damlatılır.

5.2. Göz kaşıntısı için boru çiçeği ateşe atılıp tütsü yapılır.

6- Hemord İçin Kullanılan Halk İlaçları

6.1. Bamya çiçeği kaynatılarak lapası hazırlanır ve ılık lapa hemoroidli yere konur.

6.2. Kenger tohumları hafif kavrularak dikenleri temizlenir, toz edilir ve süzme bal ile karıştırılarak aç karına alınır.

7- Jinekolojide Kullanılan Halk İlaçları

7.1. Çocuğu olmayanlar için, böğürtlen kökü kaynatılarak suyu aç karma içilir.

7.2. Adet söktürücü olarak havuç tohumu kaynatılır, suyu aç karına içilir.

7.3. Çocuk düşürücü olarak çiğ kahve kaynatılarak suyu içilir.

7.4. Doğum kontrolü için, sabun rendesi, kinin ve limon suyu karıştırılarak ovül yapılır.

8- Kanser İçin Kullanılan Halk İlaçları

8.1. Isırgan otu kökleri kaynatılarak suyu su yerine içilir.

8.2. Üzerlik tohumları hap gibi yutulur.

9- Kırık, Çıkık ve Burkulmalarda Kullanılan Halk İlaçları

9.1. Baldırakara yaprakları kaynatılarak lapası hazırlanır ve lapa burkulan ve şiş olan yere bağlanır.

9.2. Yanlış kaynamış çıkığı düzeltmek için, incir sütle pişirilir, elde edilen pelte çıkık olan yere sarılarak bir gece bekletilir.

10- Sarılık İçin Kullanılan Halk İlaçları

10.1. Diken üzümü (amberparis) kök kabukları kaynatılarak suyu içilir.

10.2. Her sabah aç karına zeytinyağ içilir.

11- Şeker Hastalığı İçin Kullanılan Halk İlaçları

11.1. Çileğin kök ve yaprakları kaynatılarak suyu, su yerine içilir.

11.2. Böğürtlen kökleri su ile kaynatılarak içilir.

12- Sindirim Sistemi Hastalıklarında Kullanılan Halk İlaçları

12.1. 3 tane incir zeytinyağ içinde bir gece bekletilir, her öğün bir tane kabızlığa karşı hastaya yedirilir.

12.2. Ülser için, taze kantoron bitkisi bir şişede zeytinyağ içinde güneşte 3 gün bekletilir, elde edilen sıvıdan aç karına bir fincan içilir.

12.3. Ülser için, patates yıkandıktan sonra kabuğu ile birlikte rendelenir, sıkılır, suyu aç karına bir fincan içilir. Bu tedaviye 16 gün devam edilir.

13- Solunum Sistemi Hastalıklarında Kullanılan Halk İlaçları

13.1. Astım ve nefes darlığı için, kurutulmuş boru çiçeği sigara şeklinde sarılır, bu sigaralardan sık sık içilir.

13.2. Astım ve öksürük için, siyah turpun içi oyulur, içine yarım kilo bal doldurulur, ağzı kapatılır, ayazda bir gün bekletilir ve sulu kısımdan sabah akşam birer fincan içilir.

13.3. Bademcik ve boğaz iltihablarında, bir miktar okalüptüs yaprağı suda kaynatılarak suyu ile sık sık gargara yapılır.

13.4. Grip ve nezle için, elmanın içi oyulur, içine günlük bitkisinin özü doldurulur ve közlü ateşte pişirilir, hastaya sıcak sıcak yedirilir.

13.5. Tüberküloz ve zafiyet için sedef otu kaynatılarak suyu sık sık içilir.

13.6. Zatürrie için, keten tohumu kaynatılarak lapası hazırlanır, iki tülbent arasına konur, ısıtılır, lapanın üzerine toz edilmiş hardal tohumu serpilir ve ılık olarak göğüse konur, soğudukça değiştirilir.

14- Diğer Hastalıklar İçin Kullanılan Halk İlaçları

14.1. Sinüzit için sarımsak dövülür, sıkılır ve suyu buruna çekilir.

14.2. Sinüzit için, eşşek hıyarı meyvası sıkılarak suyu buruna damlatılır.

14.3. Kabakulak için, bal gazete kağıdına sürülür ve şiş yere sarılır.

II- İlaçlardaki Drogların İncelenmesi

Ege Bölgesinden derlenen 425 ilaçtan saptanan 106 drog ayrı ayrı alfabetik olarak aşağıdaki örneklerdeki gibi incelenmiştir.

Afyon, Opium

Papaver somniferum (Papaveraceae) varyetelerinin meyvalarından elde edilen usarenin kurutulmuş şeklidir.

Afyon analjezik, hipnotik, antitussif, antispazmotik ve astrenjan etkilerinden dolayı bugün günümüz tıbbında olduğu kadar halk hekimliğinde de çok kullanılır. Diş ağrısı giderici olarak, bir miktar afyon, kükürt ve sirke ile kaynatılarak ağız bu sıvı ile çalkalanır. Ayrıca mercimek büyüklüğündeki afyon çürük dişe konur, üzeri balmumu ile kapatılır. Hemoroid tedavisinde, bir miktar afyon yumuşatılarak pamuğa sürülür ve bu pamuk hemoroidli kısma konur. Romatizmada ağrı giderici olarak, bir miktar afyon ılık keten tohumu lapası ile karıştırılır, lapanın üzerine toz edilmiş hardal tohumu serpilir ve bu karışım iki tülbent arasına konularak ağrıyan yerlere sarılır. Bundan başka iç kısmı çıkarılmış limonun içine afyon doldurulur ve közlü ateşde pişirildikten sonra limonun içinde meydana gelen yumuşak kısım alınarak ağrıyan yerlere sürülür. Öksürüğe karşı, bir miktar afyon, tarçın ve leblebi unu ile karıştırılarak mercimek büyüklüğünde haplar yapılır, bu haplardan yemeklerden sonra birer tane alınır.

Opium, şiddetli ağrıları kesmek, öksürüğü ve uykusuzluğu gidermek, ishali durdurmak ve çizgisiz adale spazmlarından doğan sancıları gidermek amacıyla kullanılmaktadır (8, 9). Afyonun bu etkileri, bileşiminde bulunan çeşitli alkoloitlerden ileri gelir (8). Afyon alkoloitlerinden morfin, kuvvetli bir analjezik ve narkotiktir. Kodeinin analjezik tesiri çok azdır, fakat bu alkaloit iyi bir öksürük kesicidir (8, 10). Papaverin, çizgisiz adale spazmlarını çözer, narkotin ve narsein ise morfin gibi analjezik ve narkotiktir (8, 9).

Afyon, hayvanların su sakağısı (gourme) hastalıklarında bir kargı ile buruna üflenerek, burun akıntısını azaltıcı olarak kullanılır (11).

Eskiden aktar dükkanlarında opium "afyon yağı" adı altında gizlice satılırdı ve alışkın olanların çok aradığı bir drogdu. Afyonun sakızını yutma, dumanını çekme, suyunu içme ve çiğneme şekilleriyle bir keyif aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir (12).

Droğun yüzyıllardanberi tedavide yeri vardır. Ebers Papirusunda (M.Ö. m500) kayıtlı olan drog (7), Eski Hint'de ve Eski Çin'de narkotik olarak bilinirdi (13). Afyonu bugünkü manada ilaç olarak hazırlayan ilk hekim *Dioskorides'dir*. Dioskorides mercimek büyüklüğündeki afyon usaresini ağrıları dindirmek, öksürüğü kesmek ve uyutmak için kullanır (14). Droğun adı *Celsus* (M.S. 64) ve *Galen* (M.S. 130-201) tarafından hazırlanan reçetelerde geçmektedir (15). *Razi* (854-932) droğu böbrek sancılarında ağrıyı azaltıcı olarak önerir (16). *Al-Biruni* (973-1048) ise afyonun yukarıda saydığımız farmakolojik etkilerinden söz ettiği gibi, droğun süt ve kaynamış yumurta sarısı ile karıştırılmış şeklini gut tedavisine uygular (17). XIX. yüzyılda bulunan afyon alkoloitleri (18) yine bu yüzyıldan itibaren *Düstur al-Edviye* (19) ve benzeri Türk kodekslerinde yer almıştır.

Meyan Kökü, Radix Liquiritae

Glycyrrhia glabra (Leguminosae) varyetelerinin kurutulmuş kök ve rizomlarıdır. Bitkiye Batı Anadolu'da halk arasında *Biyam*, *Biyam* ve *Piyan* gibi adlar da verilir (20, 21). Halk hekimliğinde özellikle öksürük kesici ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Bunun için meyan kökü, incir meyvası ile kaynatılarak içilir. 200 g meyan kökü, 2 lt suda bir litre su kalıncaya kadar kaynatılır, ılık olarak hastaya bir bardak içirilir. Drog taşıdığı glisirrin isimli saponozitden dolayı antienflamatuar ve antispazmotik etkidir (8). İnfüzyonları eczacılıkta da bu amaçla kullanılır (18).

Meyan kökünün balgam söktürücü ve göğüs yumuşatıcı etkisi eski devirlerden beri bilinir. Eski çağda göğüs hastalıklarında kullanıldığı Asur tabletleri ve Ebers Papiruslarından anlaşılmaktadır (12). *Dioskorides* droğun göğüs yumuşatıcı ve öksürük kesici özelliğinden sözeder (14). *Al-Biruni* eserinde aynı etkilerden bahseder (17). Bu-

gün ihraç ettiğimiz droglardan biri olan meyan kökü (22), ilk kodekslerimizden *Düstur al-Edviye'de* ve diğer Türk kodekslerinde kayıtlıdır (19).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışma halk hekimliğinde görülen batıl inançların, dini tedavilerin ve geleneklere dayalı kullanımların yanında değerli ve yararlı bilgilerin de varolduğunu göstermektedir. Nitekim bugün kullanılan ilaçların bir kısmının halk ilaçları üzerindeki çalışmaların bir sonucu olması gibi, bu alanda yapılacak araştırmaların tıp dünyasını geniş ölçüde zenginleştirebileceği de bir gerçektir. Bu çalışmada, bir yöre halkının ilaçlar ve hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında sahip olduklarına, bu konuda bildiklerine örnekler verilmeye çalışılmıştır.

Derlenen 425 halk ilacı üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre:

a- İlaçların % 27 sini bilimsel nitelik taşıyanlar oluşturmaktadır. Yani halkın kullandığı ilaçlardaki drogların söz konusu hastalık üzerindeki farmakolojik etkileri, droğun etken maddeleri bugün bilinmekte ve kabul edilmektedir. Bu droglar günümüz tıbbında da aynı hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Örneğin, karminatif olarak kullanılan anason, kişniş, rezene, ekspektoran olarak kullanılan hatmi, gelincik çiçeği, ıhlamur diüretik olarak kullanılan maydonoz, ayırık kökü, mısır püskülü gibi drogların bu farmakolojik etkileri ve etken maddeleri günümüzde de bilinmekte ve kabul edilmektedir.

b- İlaçların % 68 sini farmakolojik etkileri ve kimyasal yapıları kesinlikle belirlenmemiş olanlar oluşturmaktadır. Bu gruptaki ilaçların bir kısmının, kullanıldığı hastalık üzerindeki etkilerinin ne olduğu ve yine bu gruptaki bazı drogların etken maddeleri hakkında kaynaklarda kesin bir bilgiye raslanamamıştır. Örneğin, böğürtlen kökü, fasulye çiçeği, incir yaprağı gibi. Bu nedenle bu ilaçların ve drogların tedavi edici etkilerinin ne olduğu ve yapıları hakkında araştırma yapılmasının yararlı olacağı kanısındayız.

c- İlaçların % 4 ünün ise anlamsız olarak kullanıldığı yani drogların o hastalık üzerinde hiçbir tedavi edici etkiye sahip olmadık-

ları bellidir. Örneğin, hemoroid tedavisinde kirpi eti yedirilmesi, astım tedavisinde sırtlan kanı içirilmesi gibi.

d- İlaçların % 1 ise zararlı olarak nitelendirilebilir. Halkın bunları kullanması sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin, sarılık tedavisinde köpek pisliği, idrar içirilmesi, diabette benzin içirilmesi gibi.

Toplanan bu ilaçlar 175 ilaç ham maddesinden oluşmaktadır. Bunların; a- % 86.8 i Bitkisel, b- % 6.8 i Hayvansal, c- % 6.4 ü Maddesel olduğu saptanmıştır. Bu ilaç ham maddelerinden 106 tanesi eczacılık tarihi açısından incelenmiştir. Bunların:

a- % 50.7 inin eski kaynaklarda da aynı amaçlarla kullanıldığı saptanmıştır. İncelediğimiz halk ilaçları, *Dioskorides'in*, *Biruni'in*, *İbni Sina'nın* eserlerinde adı geçen droglarla ve tıp ve eczacılık tarihi kitaplarındaki droglarla karşılaştırılarak bu sonuca varılmıştır. Örneğin, centiyan kökü, haşhaş başı, kimyon gibi.

b- % 38 inin ise eski kaynaklarda değişik amaçlarla kullanıldığı saptanmıştır. Örneğin, boru çiçeği, çörek otu, pamuk tohumu gibi.

c- % 11.3 ne ise eski kaynaklarda ve yapılan karşılaştırmalı incelemede raslanamamıştır. Örneğin, bamya çiçeği, iğde yaprağı gibi.

Günümüz Türkiye'sinde halk hekimliği vardır ve yaşamaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylü olması ve kırsal kesimde yer alması bu folklorun yaşamında etken olmuştur. Ancak haberleşme, eğitim, ulaşım gibi olanakların giderek artması ve yaygınlaşması halkın geleneksel kültürünün çağdaş kültürle etkileşim içinde olmasını doğurmaktadır. Bu nedenle halk bilgileri giderek batıl inançlardan sıyrılıp, gelenek ve göreneklerin daha akılcı yönleriyle etkisini devam ettirmektedir. Çalışmamızda topladığımız ilaçların önemli bir kısmının (68) farmakolojik etkileri kesinlikle bilinmemektedir. Ancak halk bunları hastalıklarını iyileştirmede kullanmakta ve şifa görmektedir. Kanımızca bunları anlamsız veya zararlı olarak nitelenmek doğru değildir. Aksine halkın bu ilaçları tedavide kullanmalarının nedenini bilimsel olarak saptamak için, diğer eczacılık dallarının bu ilaçların farmakolojik etkileri ve etken maddeleri üzerinde araştırma yapmaları gerekir.

ÖZET

Bu çalışma, Ege Bölgesinde hastalıkların tedavisi amacıyla kullanılan halk ilaçları üzerinde yapılan bir araştırmayı kapsamaktadır. Amacımız günümüz Türkiye'sinde halk hekimliğinin hangi ölçülerde yaşadığını ortaya koymaktır. Bu amaçla, Ege Bölgesinin çeşitli yörelerinden 425 ilaç toplandı. Bunların, a- % 27 sini bilimsel nitelik taşıyan ilaçlar oluşturmaktadır, b- % 68 ini farmakolojik etkileri ve kimyasal yapıları bilinmeyen ilaçlar oluşturmaktadır, c- % 4 ü anlamsız olarak kullanılmaktadır, d- % 1 nin zararlı etkileri söz konusudur. Bu ilaçlardan 175 ilaç ham maddesinin % 86.8 i bitkisel, % 6.8 i hayvansal, % 6.4 ü madensel hammaddeleri oluşturmaktadır.

SUMMARY

This study embraces an investigation in the field of folk remedies which are used in order to cure diseases in Aegean Region. Our purpose is to reveal that, to date, folk medicine is currently in use in Turkey. 425 types of drugs were collected from various regions in the Western Anatolia. Of these: a-27 % contained drugs which are scientifically recognized b- 68 % were drugs which pharmacological effect and exact chemical structures are unknown, c-4 % were drugs which were used irrationally, d-1 % were drugs which can be positively categorized as harmful to health. 175 chemicals were identified as the effective agent contained in these folk remedies. Of these: a- 86.8 % were derived from plants, b- 6.8 % were derived from animals c- 6.4 % were mineral based.

LİTERATÜR

- 1- Ünver, A.S., Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler, Konferanslar Serisi III, Burhaneddin Basımevi, İstanbul (1938).
- 2- Saintyves, P., Folklor El Kitabı, Çev. Bilal Aziz Yanıkoğlu, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul (1951).
- 3- Boratav, P.N., 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul (1973).
- 4- Asil, E., Soner, O., I. *Ankara Eczacı Odası Bülteni*, 3(4), 9, (1981).
- 5- Goldstein, K.S., *Salda Folklor Derleme Metotları*, Çev. A.Uysal, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (1977).

- 6- Sigerist, H.E., *A History of Medicine*, Vol. I, Primitive and Archaic Medicine, Oxford University Press, New York, (a955).1
- 7- Şehsuvaroğlu, B., *Eczacılık Tarihi Dersleri*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul (1970).
- 8- Tanker, M., Tanker, N., *Farmakognozi I*, Özışık Matbaası, İstanbul, (1973).
- 9- Claus, E.P., *Pharmacognosy, Printed in the USA*, Philadelphia, (197:7).
- 10- Wallis, T.E., *Texbook of Pharmacognocny, Fifth Edition, A Curchiel LTD*, London, (1967).
- 11- Dinçer, F., *Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar*, (Doktora) tezi, A.Ü.Vet. ve Ziraat Fak.Basımevi, Ankara, (1967)..
- 12- Demirhan, A., *Mısır Çarşısı Drogları* (Doktora tezi), Sermet Matbaası, İstanbul, (1975).
- 13- Major, R.T., *A History of Medicine*, Press of Menasha, USA, (1954).
- 14- Gunther, R.T., *The Greek Herbal of Dioskorides*, Hafner Publishing Co, New York, (1959).
- 15- Mettler, C.C., *History of Medicine, Klakiston Company*, Toronto, (1947).
- 16- Robinson, V., *The History of Medicine, The New Home Library*, New York, (1943).
- 17- Said, H.M., *Al-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica, Hamdard National Foundation*, Pakistan, Karachi, (1973).
- 18- Singer, C, *A History of Medicine*, Oxford University Press, London, (1962).
- 19- Hüseyin, S., *Düstur al-Edviye*, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, İstanbul, (1874).
- 20- Söz Derleme Dergisi (Türkiye Halk Ağzından), index, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (1957).
- 21- Baytop, A., *İstanbul Ecz. Fak. Mec*, **4**, 55, İstanbul, (1968).
- 22- Tanker, N., Baytop, T., *Ankara Ecz.Fak.Mec*, **2**, 60, (1972).